

ASPECTE PRIVIND STADIUL DE DEZVOLTARE
A PROCEDURILOR ETICE ÎN CERCETAREA SOCIALĂ CALITATIVĂ
CU SUBIECTI VULNERABILI

ADELA ȘERBAN*

ABSTRACT

ASPECTS CONCERNING THE STAGE OF DEVELOPMENT
OF ETHICAL PROCEDURES IN QUALITATIVE SOCIAL RESEARCH
WITH VULNERABLE SUBJECTS

The paper is a problematization that has as its starting point the article „Vulnerability in procedural ethics: A study of 44 national research ethics guidelines”, published a year ago by R. Tapscott and S. Moxon in the journal *Qualitative Research*. The study of the two researchers analyses how the challenges of ethics of research in the field of social sciences are reflected and addressed in the current national research ethics guidelines, as well as the degree to which they provide adequate responses to concrete situations in the field. The author of this paper develops a concise critical discussion starting from the major conclusions highlighted in the mentioned study.

Keywords: ethics in scientific research, social sciences, national research ethics guidelines.

CADRUL GENERAL DE DEZBATERE

Dezbaterea pe care o propunem are ca punct de start concluziile articolului „Vulnerability in procedural ethics: A study of 44 national research ethics guidelines”, publicat în urmă cu un an de către R. Tapscott și S. Moxon în revista *Qualitative Research*, care analizează modul în care provocările pe care le ridică etica cercetării din domeniul științelor sociale sunt reflectate și abordate în ghidurile naționale curente de etică a cercetării, precum și gradul în care acestea oferă răspunsuri adecvate la situațiile concrete din teren.

* Researcher in sociology, Institute of Sociology, Romanian Academy, e-mail address: adelaserban@insoc.ro.

Autorii ridică următoarea întrebare de maxim interes pentru comunitatea academică a specialiștilor în științe sociale: *Oferă procedurile etice existente în prezent un cadru adecvat pentru ca cercetarea socială – în special cea care utilizează metode calitative – să abordeze caracterul de vulnerabilitate al participanților în acord cu respectarea standardelor etice?* Iar răspunsurile derivate din studierea problemei sunt nuanțate.

Tapscott și Moxon prezintă în cadrul articolului lor rezultatele unui studiu comparativ, realizat asupra unui eșantion de 44 de ghiduri naționale de proceduri privind etica științifică, în scopul de a examina modul în care acestea integrează proceduri adaptate cercetărilor din sfera disciplinelor sociale cu subiecți umani vulnerabili social. Eșantionul a inclus proporțional țări din toate continentele, iar selecția documentelor referențiale din fiecare țară a avut la bază trei criterii cumulative: relevanța (definită prin cel mai ridicat indice de citare în ghidurile naționale), generalitatea (documentul național cu cea mai universală aplicabilitate în câmpul disciplinelor științifice) și actualitatea (cea mai recentă și actualizată versiune a ghidurilor privind etica cercetării aflată în circulație). (Tapscott & Moxon, 2025, p. 8) Ca limite ale cercetării, autorii menționează printre cele mai importante: considerarea în selecția eșantionului doar a documentelor cu versiuni în limba engleză, selectarea unui singur document dintr-o țară și lipsa posibilității de a include în cercetare și feedback-ul corpului de practicieni, pentru a putea ține seama de felul în care sunt transpuse în practică standardele și procedurile din ghiduri. (Tapscott & Moxon, 2025, p. 10)

Concluzia principală a studiului este aceea că ghidurile naționale privind etica cercetării rămân în prezent puternic fundamentate pe o concepție privind vulnerabilitatea subiecților provenită din cercetarea biomedicală și clinică, atât sub aspectul definiției, cât și al direcțiilor de acțiune și prevenție, partea procedurală dovedindu-se insuficient adaptată și adecvată specificului cercetărilor calitative din științele sociale, care au un caracter reflexiv și conceptualizează vulnerabilitatea ca având un profil relațional, subiectiv și redefinit permanent într-un mod dinamic (Tapscott & Moxon, 2025, p. 19).

Încă din etapa aplicării criteriilor de selecție, cercetarea efectuată de către Tapscott și Moxon a arătat o preponderență a documentelor centrate pe exigențele eticii în cercetarea biomedicală și clinică (70% din total) și, de asemenea, a indicat faptul că 57% dintre documentele care extind, implicit sau explicit, aceste exigențe și la științele sociale reprezintă ghiduri emise de către instituțiile din respectivele țări cu cea mai mare autoritate în sfera elaborării politicilor privind etica în cercetare, indicând o direcție generală de abordare (*Ibidem*).

Autorii articolului s-au concentrat în principal pe clasificarea felului în care este definită vulnerabilitatea în respectivele ghiduri, descompunând conceptul în caracteristici semnificative pentru diferențele specifice diferitelor trunchiuri disciplinare.

De asemenea, în analiză a fost inclusă și prezența în ghiduri a unor liste de categorii sau situații considerate *ab initio* ca fiind asociate cu vulnerabilitatea (Tapscott & Moxon, 2025, p. 10). Cercetarea a relevat faptul că aproape jumătate dintre documentele consultate nu includeau o definiție clară și explicită a ceea ce reprezintă condiția de vulnerabilitate a subiecților umani în raport cu actul de cercetare, printre țările care nu au în ghidurile interne aceste clarificări explicite numărându-se și state cu înalt prestigiu în cercetare, ca Statele Unite ale Americii și Marea Britanie. În același timp, cercetarea a indicat faptul că ghidurile care includeau o definiție clară reproduceau integral definițiile propuse de către principalele organisme internaționale de reglementare și monitorizare a cercetărilor medicale: *Council for International Organizations of Medical Sciences* (CIOMS) și *International Council for Harmonisation's Good Clinical Practice* (ICH-GCP) (*Ibidem*).

Ca un rezultat al subordonării conceptuale și procedurale față de perspectiva eticii medicale, vulnerabilitatea subiecților umani este înțeleasă în principal prin raport cu capacitatea acestora de a lua parte la cercetare în baza unui consimțământ informat, rădăcina acestei proceduri etice impunându-se în perioada postbelică, pentru a garanta că nu se vor mai repeta abuzurile realizate în perioada celui de-Al Doilea Război Mondial prin experimente medicale și psihologice efectuate asupra unor persoane care nu se puteau apăra: cu dizabilități, aflate în situații de deprivare materială severă, încarcerate sau rămase neapărate din punct de vedere legal ca urmare a consecințelor războiului (Tapscott & Moxon, 2025, p. 4). Spre deosebire însă de cercetările din domeniul medical, în cazul cercetărilor sociale consimțământul informat cu privire la demersul de cercetare în care subiectul uman este implicat direct (observație, interviu, jurnal personal etc.) nu epuizează efectele cercetării asupra acestuia, deoarece rezultatele cercetărilor sociale pot fundamenta acțiuni contrare intereselor sau opțiunilor subiecților investigați sau pot contribui la consolidarea unor reprezentări sociale care pot expune sau vulnerabiliza participantul la studiu într-un mod indirect, prin concluziile asociate în conștiința publică cu grupul său social de apartenență.

De asemenea, cercetarea a relevat faptul că 82% dintre ghidurile naționale privind etica în cercetare descriau vulnerabilitatea socială prin apel la categorii explicite: copii, femei însărcinate, femei singure, deținuți, persoane cu dizabilități, persoane cu un nivel scăzut de instrucție sau provenite din medii cu precaritate materială și financiară etc. (Tapscott & Moxon, 2025, p. 13). Problema principală a acestui tip rigid de abordare a vulnerabilității este aceea că lasă o diversitate de alte situații de vulnerabilitate socială în afara reglementărilor etice în cercetare (Tapscott & Moxon, 2025, p. 19).

Articolul se încheie cu o secțiune de discuții privind soluțiile remediale, autorii militând pentru o diversificare disciplinară a ghidurilor de etică a cercetării și oferind un ghidaj tematic al rezoluțiilor de dorit în concordanță cu problemele identificate.

DISCUȚII CRITICE

Studiul lui Tapscott și Moxon aduce în discuție o temă importantă și de actualitate în contextul preocupărilor tot mai intense și diversificate privind nevoia consolidării eticii în cercetare. Poate că cea mai importantă contribuție a studiului constă în aceea că autorii nu se rezumă la a constata limitările de construct conceptual și teoretic care afectează perspectiva contemporană despre etica cercetării sociale, ci argumentează, pornind de la rezultatele studiului realizat, necesitatea extinderii noțiunii de vulnerabilitate de la accepțiunea sa restrânsă, înțelegând ca vulnerabilitate fizică și psihologică a subiectului individual participant la cercetare, la ceea ce autorii numesc „ecosistemul cercetării”. Lucrarea celor doi cercetători nu oferă o definiție sau o taxonomie de suport pentru reprezentarea exactă a complexității acestui ecosistem, dar lasă de înțeles că acest focus extins ar fi capabil să surprindă caracterul dinamic și subiectiv-contextual de constituire a categoriilor vulnerabile, incluzând narativele dominante în plan social și politic și influența altor părți interesate în cercetare și interacțiunile acestora cu rezultatul științific. Autorii promovează așadar o perspectivă stratificată asupra vulnerabilității sociale, pentru o mai bună înțelegere și decantare a exigențelor de etică pe care cercetarea socială le implică, o idee valoroasă care poate reșlefui constructiv în viitor politica de etică în cercetare.

Totodată, studiul aduce în discuție și o componentă a evaluării vulnerabilității în cadrul cercetărilor sociale adesea lăsată în planul secund în cadrul procedurilor de etică a cercetării: vulnerabilitatea cercetătorului. Spre deosebire de cercetările biomedicale, unde riscurile și beneficiile sunt clar identificabile pentru ambele părți (subiecți ai cercetării și cercetători), în cadrul cercetărilor sociale cercetătorul poate fi expus la condiții sociale riscante, specifice mediilor investigate, care pot fi asociate cu grade și tipuri diferite de pericol în raport cu propria sa integritate fizică sau psihologică (Tapscott & Moxon, 2025, pp. 14–15). Acest câmp de problematizare permite identificarea unor noi provocări de etică a cercetării, insuficient abordate și discutate în comunitatea academică. Un exemplu identificat de noi este acela că, dincolo de asumarea de către cercetători a riscurilor cercetării, caracterul de replicabilitate al investigațiilor științifice este pus în pericol prin această abordare, făcând ca verificarea concluziilor de o altă echipă să fie condiționată de asumarea unor riscuri echivalente, adăugând astfel o presiune neetică în demers.

În analiza lor, Tapscott și Moxon au atras atenția asupra necesității de a extinde înțelegerea cu privire la impactul cercetărilor sociale dincolo de simplul consimțământ informat și de prevenirea încălcării directe a drepturilor persoanei de a îi fi protejate datele personale și identitatea. Ei au arătat, de asemenea, că apelul la consimțământul informat, functional, în raport cu exigențele eticii științifice în cercetarea medicală se poate dovedi disfuncțional în cercetarea socială de teren, unde poate fi perceput intruziv de către potențialii participanți și poate expune anonimitatea acestora. Experiența în cercetarea de teren confirmă faptul că teama

subiecților cercetării de a fi identificați poate conduce la autocenzură și versiuni filtrate ale participării lor sau ale răspunsurilor furnizate pe teme cu conținut sensibil, deoarece teama de autoritatea formală sau presiunea colectivă spre conformare poate acționa ca un puternic inhibitor, și astfel poate deturna sau sabota cercetarea.

Un minus major al studiului lui Tapscott și Moxon constă în aceea că nu insistă suficient de mult asupra impactului vulnerabilității contextuale (culturale, politice) în cercetarea socială. Spre deosebire de rezultatele cercetărilor medicale, rezultatele cercetărilor sociale, odată intrate în circuitul public, se întâlnesc cu un mediu de receptare susceptibil la distorsiune: neintenționat, ele pot alimenta stereotipii sociale, narațiuni sau prejudecăți sociale care se pot răsfrânge indirect asupra participanților inițiali la cercetare. O altă sursă de vulnerabilitate etică specifică studiilor sociale derivă din natura participativă, subiectivă a cercetătorului în științele sociale care, spre deosebire de cercetarea medicală sau cea din științele exacte, unde observatorul proceselor este poziționat exterior acestora și are o existență obiectiv-distinctă față de obiectul de cercetare, este șlefuit el însuși de modelele culturale în care s-a format sau de narativul psiho-social instalat ca un loc comun în percepția colectivă a epocii sale. Cercetătorii înșiși, chiar dacă sunt riguroși în implementarea procedurilor de etică științifică de la data realizării cercetărilor, pot contribui la vulnerabilizarea condiției grupurilor studiate prin paradigme, teorii, chei de deciptare a realității investigate, care pot cuprinde bias-uri de gândire. Teoria rasistă, teoria antropologică a „primitivului” sunt doar două exemple extreme de distorsiuni care, deși indică puternice derapaje etice după standardul științific contemporan, au dominat în trecut gândirea științifică din cadrul disciplinelor sociale pentru mai bine de un secol și jumătate, furnizând premise necontestate la acea dată de generații largi de specialiști. Premise interpretative ale căror consecințe nu sunt încă conștientizate pe deplin pot fi prezente și în bagajul de instrumente teoretice și conceptuale ale generației actuale de profesioniști, trăgând involuntar cercetătorul într-un proces de *advocacy* care se poate dovedi nociv pentru bunăstarea unor grupuri și categorii sociale după un anumit nivel de acumulare socială a efectelor.

CONSIDERENTE FINALE

Studiul efectuat de Tapscott și Moxon aduce în prim-planul dezbaterii despre etica cercetării în câmpul disciplinar al științelor sociale provocarea de a privi mai profund consecințele limitărilor în reglementare, atrăgând atenția asupra necesității de a diversifica și de a particulariza ghidurile naționale de etică a cercetării în funcție de specificul fiecărui trunchi disciplinar. Acesta oferă o resursă de cunoaștere/un instantaneu al situației la zi asupra modului în care sunt reflectate și abordate în documentele naționale de etică a cercetării din întreaga lume provocările de etică întâmpinate de către cercetătorii din domeniul științelor sociale.

Totodată, studiul constituie și o puternică invitație la reflecție asupra faptului că instrumentele formale dezvoltate de către autoritățile de reglementare a cercetării pentru a împiedica abaterile de la un demers științific etic se află încă în stadiul lor incipient de dezvoltare și de șlefuire și că necesită un proces responsabil de evaluare a situațiilor insuficient acoperite prin procedurile implementate până în prezent și identificarea unor abordări noi, stratificate, de înțelegere a vulnerabilității în raport cu profilul investigațiilor științifice.

REFERINȚĂ

Tapscott, R., & Moxon, S. (2025). Vulnerability in procedural ethics: A study of 44 national research ethics guidelines. *Qualitative Research*. 1–26. <https://doi.org/10.1177/14687941251377266>